

Останні години. Книга 5

Заключний ретродетектив про Якова Ровнера.

1942 рік. Проскурів. Німецькі війська окуповують місто, у середмісті створено гетто, на східній околиці - табір для військовополонених. Яків Ровнер, якому вже пішов 73 рік, потрапляє до гетто. Однак навіть окупантам відомо, хто він, тож йому роблять пропозицію: свобода та можливість допомогти людям у концтаборі в обмін на збір інформації. Та чи все так просто, як здається на перший погляд? Адже під час пошуку Яків розуміє, що натрапив на щось дуже серйозне, те, про що окупанти ніколи не повинні дізнатися. Чим пов'язані Старонова синагога у Празі й Велика хоральна синагога у Проскурові та чим закінчиться розвідка Якова?

ЮРІЙ
ДАЦЕНКО

ОСТАННІ ГОДИНИ

ІСТОРІЇ ПРОВІНЦІЙНОГО ХІРУРГА
КСД

ЮРІЙ ДАЦЕНКО

ОСТАННІ ГОДИНИ

Роман

ХАРКІВ
2024 КСД

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2024

ISBN 978-617-15-0824-8 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Дизайнер обкладинки Данило Панченко

Художник Олександр Целуйко

Даценко Ю.

Д21 Останні години : роман / Юрій Даценко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. — 400 с.

ISBN 978-617-15-0641-1

1942 рік. Проскурів. Німецькі війська окупувають місто, у середмісті створено гетто, на східній околиці — табір для військовополонених. Яків Ровнер, якому вже пішов 73 рік, потрапляє до гетто. Однак навіть окупантам відомо, хто він, тож йому роблять пропозицію: свобода та можливість допомогти людям у концтаборі в обмін на збір інформації. Та чи все так просто, як здається на перший погляд? Адже під час пошуку Яків розуміє, що натрапив на щось дуже серйозне, те, про що окупанти ніколи не повинні дізнатися. Чим закінчиться розвідка Якова?

УДК 821.161.2

© Даценко Ю. Я., 2023

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2024

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2024

*Найдорожчим.
Каті та Вогнику.
Завжди.*

Вступ

16 вересня 1609 року. Прага

— Пане... Пане, прокиньтесь...

— Га?

— Прокиньтесь, пане...

— Шломо, то ти?

— Так, а хто ж, пане?

— Ох... Ніч же надворі. Чого ти так пізно?

— Північ іще не дзвонили, пане... Я не посмів би, пане, якби...

— Та кажи вже, чого тягнеш?

— Послали за вами, пане. Морейну га-гадоль рабі Ліва¹ послали, пане. Особисто...

— Рабі Ліва²?

— Особисто...

Молодий Герш схопився з ліжка й заходився метушливо шукати пантофлі, не втрапляючи ногами в жодну. В голові, ще хвилину тому сонній та важкій, товклися думки, напірали одна на одну й за кілька стуків серця вигнали з тіла останні спогади про сонливість. Власне, він чекав на звістку від рабі, проте геть не сподівався, що той пошле по нього особисто, та ще й сьогодні...

— Щось відомо ще? — запитав він служку, який ніяково м'явся в кутку кімнати, нарешті засвітивши свічку. — Чого рабі послали?

— Переказував їхній посильний, що рабі... — служка сьорбнув носом, від чого Герш на мить зупинився, з рукою, котра досі не потрапила в рукав, і приголомшено витріщився на нього, — ... відходять.

— Відходять?! — ледь не крикнув Герш, від чого служка злякано підстрибнув. — Ти не міг одразу про головне, дурню?! Де посильний рабі?

— Назад побіг, — махнув рукою служка Шломо. — Казав, щоб ви просто до покоїв рабі бігли...

Герш не вимовив більше й слова, хоча дуже йому хотілося відчитати служку. Коли кличе рабі Ліва — варто мчати з усіх ніг. А надто коли вже стверджують, що вчитель відходить...

Герш мчав нічною Прагою, боячись не встигнути, аж дух із нього виходив. Він не мав жодного уявлення, навіщо його кличе вчитель, однак підсвідомо розумів, що звичайним прощанням не відбудеться. У нього з учителем не було аж надто теплих стосунків, щоб рабі вирішив попрощатися перед смертю саме з ним. Однак майже все їхнє оточення вважало молодого Герша³ найбільш талановитим та здібним учнем Магараля з Праги, який ставився до учня суворо й жодного разу не демонстрував до нього особливої приязні.

У боку почало колоти, і Герш сповільнився, хоча й боявся, що саме ці кляті секунди, які він зараз втрачає, можуть стати фатальними. На щастя, будинок учителя був не так уже й далеко від його помешкання — поруч зі Староною синагогою⁴, і Гершеві залишалося лише кілька хвилин швидкого бігу.

Поглинутий роздумами, він мало не пропустив потрібну вуличку, проте вчасно спам'ятався й різко загальмував, ковзнувши по мокрій бруковці. П'яти натужно гуділи від бігу, а горлянка заповнилася в'язкою слиною, однак Герш дивом знаходив сили та продовжував бігти — вчитель чекав саме на нього.

Ось і потрібний будинок. Над дверима завбачливо засвітили ліхтар, певно, щоб Гершеві було видно, куди саме поспішати. Гершеві або ж таким, як він. Герш на коротку мить спинився перед дверима й замислився — а чи ж не був він «одним із»?

Ця несподівана думка неприємно вколола його, і він відчув дивний, не властивий йому напад ревностів. Він ніколи не вважав себе найкращим учнем рабі, як стверджували інші, а от зараз раптом захотів, щоб саме так і було. Проте якщо вчитель наготував йому щось інше... що ж... так і має статися.

Герш різко видихнув, намагаючись втишити розбурхане швидким бігом серце, і брязнув дверним кільцем.

Йому здалося, що двері відчинилися ще до того, як втихла коротка луна від металічного брязкоту — служка стояв просто біля одвірка й одразу ж замахав Гершеві, щоб той проходив до приміщення, а тоді — знову помах — підіймався сходами на другий поверх. Герш був у вчителя вдома нечасто, однак приблизно пам'ятав, де його покої. Та цього разу, щойно він збіг на другий поверх, його зустрів ще один служка.

— Туди, — прошепотів він і вказав на дальні двері, за якими, як Гершеві було відомо, розташовувався учителів особистий кабінет — *locus sanctus*⁵, куди доступ був заборонений усім без винятку.

Не без мимовільного вдовolenня Герш зауважив, що коридор порожній. Наблизився до вказаних дверей і на мить прислухався — кабінет також німував. Таки вчитель не запросив його «у складі»... Він ледве торкнувся дверей кісточками пальців — не постукав, а радше прошелестів про власне прибуття і ввійшов.

Кабінет освітлювало кількадесят свічок — товстих і тонких, довгих і таких, що вже майже догоріли. Усі разом вони давали достатньо світла, щоб роздивитися приміщення в найменших подробицях, та Гершеві зараз було не до того — він прикипів поглядом до вузького ліжка, котре, певно, за велінням учителя, перенесли сюди і встановили просто поруч із робочим столом. На ліжку з підмощеними під плечі та голову подушками напівсидів рабі, й у першу мить Гершеві здалося, що він запізнився — таким восковим та жовтим було обличчя старого. Та ось його кволі груди здригнулися, і Герш із полегшенням зрозумів, що помилився — вчитель просто прикрив очі або й спав.

— Учителю, — він не наслідювався підступити до ліжка й далі стояв за крок від дверей.

— Хто тут?.. — голос учителя видавався ледь чутним шелестінням останніх пожовклих листочків на осінньому дереві. — Це ти, Гершоне?

— Я, вчителю, — Гершеві на очі набігли несподівані сльози. Вчитель завжди називав його повним іменем, ніколи не скорочуючи до «Герша», та в його вустах воно звучало на диво ніжно. От і зараз... — Я прийшов, як ви й веліли.

— Я не маю права покинути цей світ, Гершоне... — вчитель нарешті розплющив очі й спробував каламутним поглядом відшукати учня, — доки не розповім тобі свою найбільшу таємницю...

Волосся на потилиці Герша піднялося від раптового страху — вчитель справді замислив щось серйозне, й уникати цього не було сенсу. Вчитель почав говорити.

17 вересня 1609 року. Прага

Служка притулився вухом до дверей і намагався розібрати бодай слово, проте господар був надто слабким, щоб говорити голосно, а дошки дверей — надто товстими, щоб крізь них можна було розчути його шепіт. Проте він і далі притискав вухо до лакованого дерева, ризикуючи виказати себе необережним порухом; добре хоч те, що двері відчинялися назовні, тож він не боявся шкереберть улетіти до господаревого кабінету, якщо замок раптом вирішить встругнути капость.

— ...а ухаю... ителю... — долинуло з того боку, і служка вдоволено всміхнувся.

Чути було вкрай погано. Власне, не було чути нічого з того, що казав учитель, а учень здебільшого мовчав, тож служка тільки те й робив, що дослухався до довгих уривків тиші, обрамлених короткими репліками, котрі нічого не означали і не вносили жодної ясності. По кількох хвилинах такого безплідного підслуховування служка знудився, а коли минуло добрі чверть години — геть засумував під дверима, сів на підлогу й мало не закуняв.

Проте шарпнувся і миттю зірвався на ноги, коли двері прочинилися — однак із кабінету ніхто не вийшов. Служка обережно зазирнув у кімнату і побачив, що учень його господаря непорушно стоїть у дверях, неначе не наважуючись переступити поріг, бо після цього вирішального кроку розвіються якісь невідомі чари. Однак не вираз обличчя учня і не його постава стурбували служку, а несвідоме відчуття... непоправного.

— Учитель відійшов, — рівним голосом сповістив учень, і служка не відчув у його словах ані крихти скорботи чи жалю за померлим наставником. Натомість у них прозирала стурбованість, занепокоєння, а чи це був... страх?

— І що... — служка на мить розгубився, хоча до смерті господаря готувалися мало не тиждень, проте саме ця мить заскочила зненацька, — що ж нам тепер робити?

— Насамперед, — учень господаря пильно поглянув служці просто у вічі, — знищити зовнішні сходи на горище синагоги...

20 серпня 1930 року. Проскурів

— І що ж він йому такого розказав? — майстер гмикнув і, не знімаючи окулярів, зиркнув на гостя.

— А в тому й полягала загадка, — всміхнувся той. — Ніхто цього достеменно не знав. Ну, може, й знав хтось, хто цю історію, так би мовити, «з першого рота» почув. Але коли вже вона з його власного рота вирвалася — то була обліплена вигадкою, наче хунт⁶ блошвою. Але запевняють, що той учень так нікому нічого й не розказав.

— То виходить, що вся ця історія — брехня і її можна хіба до тухеса прикласти?

Годинникар знову нахилився над столом, де на шматку блискучого скла були розкладені дрібненькі деталі майбутнього виробу, затамував подих і спритно підхопив довгастим пінцетом ажурне коліщатко.

— Брехня — не брехня, однак тягнеться ця історія вже не перше століття...

— То й що? — майстер відвернувся, щоб необережним подихом не зв'язати зі стола результати роботи. — Вік — ще не ознака мудрості для людини. Он-о є казки, яким по тисячі років, а ти ж не віриш у те, що звірі вміють балакати?

— Ет, — махнув рукою годинникарів співбесідник, — я йому про...

— ...гиндики, — реготнув годинникар, та раптом умовк, коли його гість сплюнув, хряснув дверима й кинувся геть із будки, розлючений тим, що його розповідь обізвали брехнею. Майстер різко змінився на обличчі, спохмурнів, посерйознішав і закінчив: — А він мені про качки дикі...

Тоді прикрив щільніше двері, щоб у шпарку не залітали краплі літньої зливи, і знову нахилився над столиком із розкладеними деталями годинника. Його губи ворушилися, наче він досі продовжував розмову з невидимим гостем, однак коли хто прислухався б та зумів крізь шум дощу розібрати слова, то був би вражений — адже годинникар шепотів мовою, котра не мала назви...

¹ Наш великий вчитель рабі Ліва (івр.). — Тут і далі прим. а^{вт}.

² Єгуда Ліва (Лев) бен Бецалель (1512–1609) — видатний рабин, мислитель і вчений XVI ст., був радником правителя Священної Римської імперії Рудольфа II, з 1597 р. і до кінця життя — головним рабином Праги.

³ Гершон Шауль Йов-Том Ліпман бен Натан га-Леві Геллер (1579–1654) — богемський рабин і талмудист, головний рабин Праги (1627–1629), у 1631 році переїхав до України, до Немирова, а згодом — до Людомира (Володимира). В Україні прожив понад 10 років. Вважається найближчим учнем Єгуди бен Бецалеля.

⁴ Найстаріша діюча синагога Праги. Споруджена близько 1270 року.

[5](#) Священне місце (*лат.*).

[6](#) Пес (*їдиш*).

Розділ 1

У шпарку старого вікна тягло пронизливим холодом, і Якову ніяк не вдавалося позбутися протягу. А він невпинно вистуджував крихітний закапелок, який Яків старою пам'яттю називав кімнатою. Колись це справді була кімната. Чи не вчетверо більша за його нинішнє помешкання. Але відколи їх зігнали сюди з усього міста, довелося обживати будь-які підхожі місцини, а просторі колись кімнати ділити диктовими перегородками на окремі шпарки, де ледве вистачало місця розвернутися. Комусь було не звикати, а хтось і навмисне гуртувався до купи з усіма можливими родичами принаймні з практичних міркувань — спати всім разом було тепліше. А дикт пускали за «прямим» його призначенням — на паливо. От і виходило, що в одній кімнаті, яка колись могла слугувати комусь за вітальню та вважалася не такою вже й просторою, мешкало з десяток дорослих та четверо-п'ятеро дітлахів.

Можна було сказати, що Якову ще пощастило, адже стінка, до якої він зараз тулився, була не шматком тонкого дикту, а справжньою цегляною — перед самісінькою війною будинок було вирішено перетворити на черговий пролетарський гуртожиток, тож до облаштування «кімнат» підійшли з усією серйозністю. Та й висотою стелі будинок, на щастя, не вирізнявся, тому обігрівати зайвий простір не доводилося, адже на вагу золота була буквально кожна тріска. Місця в кімнатці заледве вистачало на вузький тапчан, ледь ширший за старечі плечі Якова, крихітний саморобний столик, на якому вміщалася тарілка та книжка, а от для свічника місця вже не вистачало. Хоча тепер тарілка та свічник бували на цьому столі рідко. Тарілка — тому що на неї зазвичай не було чого покласти, а свічник через те, що всі пристойні лоеві свічки давно спожили в їжу, а недопалки воскових чи яких інших берегли на «чорний день».

Яків гмикнув сам до себе. Чорний день. Куди вже чорніше, коли могло трапитися, що протягом дня йому вдавалося кинути до рота хіба твердого, немов справжній камінь, сухаря. Сухар був чесним заробітком за надану медичну консультацію, вправлений вивих, складену та зафіксовану саморобною шиною кістку, прийняте немовля... На все гетто він залишився єдиний, хто тямив у медицині

й ніколи не відмовляв у допомозі. А тоді розсмоктував кожну камінцювату грудочку древнього житнього сухаря, перекочував її в роті й розмочував слиною, маючи забавку мало не на пів дня. Проте здебільшого — ночі.

Яків ледь не щоночі згадував себе молодого і дивувався з того, що колись полюбляв поніжитися в ліжку, хоча не завжди міг дозволити собі таку розкіш. Часто доводилося днювати й ночувати в лікарні, а там хіба сон? З роками його організм немовби потребував усе менше й менше сну, і з початком війни він спав заледве кілька годин на добу. І хоч розумів, що завдає собі шкоди, проте досі не зміг знайти дієвого способу склепити повіки і провалитися в сон. Натомість міг годину лежати із заплющеними очима й не відчувати нічого, крім утоми, яка, на жаль, не змінювалася забуттям. Тоді він сідав на тапчан і, ось як сьогодні, дивився у вікно.

Крім ліжка та столика, в кімнаті поміщався стілець і стара розсохла шафа, в якій він тримав книжки, сяку-таку одежину, різнокаліберний посуд, який рідко використовувався за призначенням, а також свій медичний саквояж, який свого часу вдалося врятувати від повальних обшуків. Тепер окупанти майже не влаштовували рейди в гетто, впевнені, що забрали все, чого «не дозволено було тримати» з часу зведення паркану, однак Яків не спокушав долю й на «виклики» ходив з інструментами, замотаними в ганчірку та припасованими на запалому від голоду животі.

Яків сягнув спогадами в далеке минуле і пригадав власні «апартаменти», в яких мешкав, ще коли стояли доброї пам'яті «Мебльовані кімнати Розенберга». Тоді його спальня була чи не такою ж, як нинішня кімнатка, а то й більшою. Але тоді в нього була ще й вітальня. І «частковий пансіон» із вранішнім чаєм та скибкою свіжого хліба з маслом. І Йоська...⁷

Щоночі Яків розважав себе єдиним, чим міг і що завжди залишалося з ним. Спогадами. На пам'ять не скаржився, хоча літа мав такі, що впору було забути власне ім'я, — однак мозок, неначе вражений невідомою та незнаною хворобою, видобував із закапелків найдавніші спогади. Іноді Яків достоту вірив, що, якби відгородитися від усіх тривоги та переживань і добряче покопирсатися в голові, він зумів би пригадати навіть найраніше дитинство. От лишень один-єдиний пункт

цього плану одразу ж зводив усе нанівець. Неможливо було єврею в Проскурові відгородитися від тривоги і переживань.

Яків щільніше загорнувся у блаженське пальто, поправив закоцюрблими пальцями піднятий комір і вкрив ноги ковдрою. Проскурів лежав за тонкою шибкою. За тим самим розтрісканим вікном, яке впускало до кімнати протяги. Його Проскурів. Місто, яке він любив, ненавидів, проклинав, благословляв, був його частиною та, напевне, незабаром стане його спогадом. Віднедавна він справді вважав Проскурів живою істотою. Зі своїм характером, обличчям, поведінкою та навіть голосом. Щоправда, тепер цей голос здебільшого сипав німецькими словами, але Яків був переконаний, що нечистий дух, який вселився у Проскурів, колись із нього та й вийде. Проте чи доживе до цього дня Яків, він не знав.

Тепер не було певності не те що в завтрашньому дні, але й про найближчі години не згадував, пам'ятаючи, що жоден мешканець гетто, як би страшно це не звучало, тепер не був господарем власного життя. Живі були в пам'яті спогади, як окупанти хапали бідолаху просто посеред вулиці, і більше його ніхто й ніколи не бачив. Саме ці спогади Яків намагався знищити, однак підступний мозок не бажав розрізняти їх за емоційним забарвленням і звалював усі в одну купу. І не забував.

Останнім часом смерть завжди стояла десь поряд. Поряд із Проскуровом. Поряд із парканом гетто. Поряд із кожним з них. І хоча Яків за старою звичкою не вірив ані в Бога, ані в кістляву стару з косою, однак аж занадто багато разів ставав свідком того, як людське життя вривалося раптово і геть не через хворобу чи літа, а завдяки сторонній волі. Адже голод у гетто, від якого вмирали найслабші, також був виплодом чиєїсь злої волі?

Про власне здоров'я Яків не думав. Не те щоб не переймався — просто волів не думати. Навіщо додавати до й без того забитого гіркими роздумами мозку зайвого клопоту. Та й на восьмому десятку хіба ж збережеш здоров'я та сили тридцятилітнього? Відмовлялися бути прудкими та витривалими ноги, тремтіли надвечір руки, а надто коли потрібно було зашити комусь рану і робота вимагала точності та міцної руки. На щастя, таке траплялося рідко, а коли й траплялося, то в Якова досі вистачало залізної волі, щоб зібрати рештки сил і зробити потрібне. Щоправда, ніхто не знав, чого вартували ці кілька хвилин.

Вони перетворювалися на довгі години на тапчані, коли йому викручувало суглоби, а перед очима все пливло.

Очі. З ними було найгірше. Траплялися такі дні, коли Яків насправду не бачив обличчя тих, із ким розмовляв. Вони не здавалися йому плямами, він цілком розрізняв риси та міг упізнати знайомця, однак підступні очі ховали дрібні деталі: вигладжували зморшки на шкірі, не дозволяли розгледіти колір очей, а від цього обличчя ставали чужими та немов не належали живим людям. Неначе всі вдягли маски.

На щастя, такі дні траплялися нечасто, однак це й турбувало Якова. Якби зір вирішив, що варто відповідати поважному вікові й піти на спад — Яків поставився б до цього з розумінням. Однак в інші дні ясність погляду поверталася, і в нього немов камінь із серця зсувався. Звісно, годинники ремонтувати він не взявся б. І не тому, що не розбирався в дрібних механізмах, а через те, що навіть у найкращі дні очі відмовлялися помічати щось більше за крупні букви у книжках, та й то при гарному світлі.

Яків прокашлявся і сягнув рукою до нагрудної кишені пальта. Пальці торкнулися нагрітого тілом металу — цибулини старого годинника, і раптом у Якова затріпотіло серце від несподіваної думки: коли він востаннє заводив годинник? Пам'ять, така послужлива та безвідмовна, тут обізвалася німотним мовчанням, і скільки він не намагався пригадати — нічого не виходило. Це тривало кілька секунд, а тоді Яків клацнув кришкою, підніс годинник до ледь-ледь освітленого вікна і спробував розгледіти на білому циферблаті чорні риски стрілок. Вуха одразу вловило тихе цокання — годинник працював.

Здавалося б, буденна річ — забув завести годинник. Зранку варто підійти до першого стрічного й перепитати час, щоб навести стрілки та підкрутити пружину. Однак, дивна річ, з перших днів існування гетто окупанти заходилися відбирати у євреїв годинники. І якщо інтерес до позолочених, посріблених, а то й звичайних виробів ще можна було пояснити банальним грабунком, то, коли нацисти заходилися знімати зі стін навіть найпростіші ходики, цінність яких не перевищувала вартості поганенької бляхи, з якої було вироблено циферблат, Яків розгублено замислився і ще більше укріпився в думці, що його годинник, який на той час лежав у сховку під дошкою підлоги його кімнатки, не потрапить до рук загарбників. Відтоді він час від

часу виймав годинник зі сховку й вигрівав під серцем, неначе живу істоту, ніколи не забуваючи завести. До сьогодні. Власне, як виявилось, завести годинника Яків таки не забув, проте не втримав це в пам'яті.

Яків боявся опинитися в гетто без знання точного часу. Це немов могло запроторити його в пустку між простором і часом, де можна було застрягнути навіки. А навіки застрягнути в оточеному парканом гетто... Яків пересмикнув плечима, однак переконав себе, що причиною мурах по шкірі став дошкульний холод, а не переляк. Зрештою, коли навіть і трапиться неприємність і годинник стане, світ від цього не зупиниться.

Яків усміхнувся, пригадавши стару казку, яку колись чув у дитинстві. Власне, це навіть не був повноцінний спогад, оскільки всі подробиці знову не бажали спливати (от тобі й бездоганна пам'ять, цикнув Яків), а лише уривчасті моменти — більше відчуття, ніж спогади. Хто повідав малому Якову ту стару казку та про що вона була? Щось на кшталт того, що не вітер колише верхівками дерев, а самі дерева породжують вітер, лише... про годинник. Саме чарівна сила стрілок змушує світ не стояти на місці.

Яків мотнув головою — спогади-відчуття викликали несподіваний дискомфорт, від якого хотілося встати і струсити з себе невидимих огидних комах. Подробиці ніяк не пригадувалися, а будь-які спроби це зробити спричиняли мало не фізичний біль. Яків зручніше вмотивувався на тапчані, завів годинник і нарешті уважно поглянув, котра година.

Темрява за вікном майже рівнялася з темрявою в кімнатці, оскільки зимова ніч у гетто не світила жодною свічечкою з жодної шибки — поблизькі будинки були темними й страшними. І, якби не знаття, що за цими чорними вікнами зараз сплять живі люди, складалося враження, що будинки немов зійшли з картини невідомого художника, який хотів зобразити... Яків гмикнув сам до себе. Пустку? Відчай? Наближення смерті?

Уже котрий день небо було затягнуте низькими сірими хмарами, які, щоправда, не сипали снігом, проте не дозволяли місяцеві бодай скупко освітлювати нічні вулички за високим парканом. Зараз десь за хмаривом ледве прозирала невиразна пляма, а проте від вікна таки можна було розгледіти час — годинник показував майже за чверть першу.

— Дванадцята — пробурмотів сам до себе Яків. — Ще півтори години...

Звук власного голосу навіть у крихітній кімнатці викликав несподівані дрижаки. Здалося, що зараз від цього бурмотіння прокинеться все гетто й усвідомить, що за вікном холодна темінь, а за парканом досі — окупанти. І в усьому винен він — Яків. Але водночас власний голос дивно утверджував силу життя. Ось він. Живий. Досі. Всупереч намаганням тих, які воліли б бачити його мертвим. Що ж, можливо, колись вони і втішаться, проте поки що...

Яків відкинув із ніг стару ковдру і сповз із тапчана. В кімнатці вистачало місця, щоб зробити три кроки від вікна до шафи і повернутися назад. Рух та доторк ніг до шкарубких дошок підлоги заспокоював і повертав від страшних роздумів до дійсності. Нехай у ній також було мало світла — у прямому й переносному значенні, — проте нерідко траплялося так, що думки заводили Якова аж надто далеко. Тоді він ось так схоплювався з ліжка й кидався міряти кроками кімнатку. Розрухував старечі кістки, торкаючи стіну, вимахував руками й розганяв задубілу кров, а від того поступово і думки яснішали, повертали від безпросвітної чорноти гетто до примарного уявлення про щастя та сякий-такий спокій.

Що можна було зараз назвати спокоем? Коли впродовж дня ніхто не помирав. Коли не траплялося несподіваних облав, нікого не тягли з будинків на сніг, не дзвеніло скло, не торохкотіли сухо та огидно німецькі автомати. Коли вдавалося перехопити синьої юшки з мерзлої картоплі та жменьки висівок. Коли щастило за цілий день не натрапити на балачку про війну, окупацію чи гетто, а натомість перекинутися кількома словами про погоду, про те, що сусідська кішка привела кошенят, а дідові Хаїму нарешті відпустило поперек, над яким Яків чаклував ще кілька тижнів тому. Зрештою, коли виходило написати кілька сторінок спогадів і жодного разу не ламався кінчик олівця...

Попервах Яків жалкував, що не може писати по ночах, коли ніби й вільного часу достатньо, і безсоння дозволяє використати часинку з користю, проте очі навідріз відмовлялися розбирати бодай щось у непевному світлі — коли таке траплялося — з вікна. А свічки не було. Останній восковий цурпалок Яків беріг для невідкладних випадків, коли доводилося поспішати серед ночі «на виклик», де відсутність світла часто могла означати чиюсь смерть. Отож

і заповзявся він ночами продумувати тексти, які записував удень. Щастя, що вдалося зберегти кілька грубецьких зошитів у міцних картонних палітурках, які тепер і слугували його «полями бою», де Яків викладав усі події, свідком чи учасником яких став за всеньке своє вже надто довге життя.

Яків знову гмикнув. Надто довге. Так, неначе він від нього втомився. Аж ніяк. Була б його воля — він іще стільки волів би прожити, якби із ясным розумом та на власних ногах. Та було зрозуміло, що ніхто й ніколи не відміряє йому півтори сотні, а тому варто дякувати й за те, що мав. Та що залишилося. Дякувати не Богові. За всеньке своє життя Яків у нього так і не повірив. І хоча й довелося стати свідком чи то чудес, а чи просто незбагненних подій, не переконали вони його в існуванні вищої сили, якій варто було б дякувати. Радше — навпаки. Стільки горя та негараздів, які траплялися безборонно та з мовчазного дозволу тих самих «вищих сил», утвердили його в думці, що коли Бог й існує — то він істота така закомплексована, егоїстична, жорстока й себелюбна, що за щось дякувати йому, а надто про щось просити немає ніякого резону. Яків сумно всміхався, згадуючи слова, які сказав колись давно отець Олексій⁸. «Ото помремо, — казав він, — і побачимо, чи існує щось за тією межею, де “ні печалі, ні воздыханія”. А доки живі, то людині властиво сумніватися».

Попри холодні дошки підлоги та благоденські онучі, в ногах приємно закололо — рух допоміг зігрітися і тепер можна було повертатися під ковдру. Щоправда, про сон не було й мови, але Яків не зважав — він мав про що подумати.

Місто за вікном потопало в пільмі. Здавалося, що за тонким склом розлився бездонний та безкрай океан темряви, а їхній будинок, неначе корабель, долає його примарні води, але в загальному титанічному обширі рух його є таким незначним, що він радше стоїть на місці. Проскурів за вікном спав. Спав і бачив кошмари — Яків був у тому більш ніж переконаний, — адже в окупації кожен сон може стати останнім, тож засинали проскурівчани з єдиним бажанням — дожити до ранку й пережити наступний день. А далі... А далі ніхто не загадувався. І якщо вдень місто жило — гуло голосами, нехай і сторожкими, глухими та наляканими, кракало воронням, цокало кінськими підковами, погримувало колесами возів, рипіло дверима, — то вночі воно перетворювалося на сповиту темрявою пустку. І добре,

коли посеред цієї мертвої тиші не лунало огидне «Halt!⁹», супроводжуване все тим же сухим тріскотінням автоматної черги.

Не те щоб Яків любив Проскурів. Після їхнього розладу в дев'ятнадцятому вони так і не стали друзями, як було раніше, однак після страшних тридцятих, коли Якову довелося повернутися до голодного міста, щоб вижити, вони перетворилися на старих приятелів.

Яків пригадував ті дні й старанно занотовував їхні подробиці, коли мав час. Ось і зараз він шугнув думкою вулицею Кам'янецькою, куди колись щоранку бігав на службу і яка зустріла його, коли він пішки причовгав до міста, залишивши за спиною примару голодного села.

Але й колишня ненависть та відраза до міста зникли. Більше не було такого, щоб від самої згадки про місто хапали дрижаки. Лютий дев'ятнадцятого не стерся зі спогадів, проте побляк у пам'яті настільки, щоб здаватися далеким та несправжнім. Принаймні Яків саме так хотів про нього думати.

Попри війну, нужду та страх смерті, десь там, по той бік паркану гетто, люди сплять, світять свічки, мають сякий-такий харч і будують немудрящі плани на наступний день. А тут, по *цей* бік, час неначе зупинився, і завтра ніколи не настане.

Яків притулювся лобом до холодної шибки й спробував розгледіти в темному проміжку між двома сусідніми будинками навпроти його вікна бодай якісь натяки на далекий вогник у нічному місті. Німці не жалували вогнів уночі, проте й не починали одразу ж стріляти по шибках, де посеред ночі міг спалахнути на кілька хвилин тріпотливий вогник свічки. Інша справа була в гетто, але тут уже давно з настанням темряви не світилося жодне вікно. Йому здавалося, що один-єдиний вогник здатен був повернути йому віру та надію на примарне майбуття. Він неначе стверджував би перемогу світла над всеохопною темрявою, перемогу життя й тепла над смертю та могильним холодом. І Яків вдивлявся до піску в очах, тулювався лобом до холодного скла, від чого воно лише бралось туманом і ще більше ускладнювало пошуки бажаного промінця надії.

Вогню не було. Чи то ніч видалася такою темною, чи проміжок між будинками, в якому вдень було видно шматочок міста, був надзвичайно вузьким, а чи сьогодні вночі нікому не забажалося присвітити собі

бодай сірником у поході до комори. Або Проскурів чомусь надувся на нього й не хотів показувати бажаного.

Яків зітхнув і знову потягнувся до годинника. Двадцять по першій. Тепер час завжди повз неквапом, і траплялися такі дні, коли здавалося, що доба десь надбала собі кільканадцять зайвих годин. Можливо, хтось і порадив би такому, проте кожна зайва мить у кільці паркана гетто рівнялася рокові, а кожна секунда в окупації відбирала день життя. Ночі ж узагалі перетворювалися на муку, коли від думок ставало тісно в голові і Яків намагався вимудрувати бодай якісь розумові техніки, які дозволили б розвантажити мозок і не зсунутися з глузду від тривожного очікування кожної прийдешньої миті.

Саме тоді він вигадав подумки «писати мемуари». Власне, насправду уявляв собі олівець — старанно нагострений, довгий та блискучий, — яким ретельно випишував на білосніжному папері літеру за літерою. І не просто виводив вигадані слова, а намагався витворити справжній зв'язний текст, який мало не зазубрював до останньої буквочки, щоб удень переписати його по-справжньому. Щоправда — недогризком олівця та на пожовклих аркушах товстого зошита.

Але техніка діяла. В голові вияснялося після двох-трьох «написаних» так речень, і далі думки крутилися вже винятково навколо потрібних для мемуарів спогадів та не перескакували на сьогоденні тривоги й печалі. Щоправда, траплялися й такі ночі, коли Яків відчував, що «муза» не з'явиться, скільки не напружуй голову. І хоча він не вірив у натхнення, проте навіть не намагався взяти в уявні пальці уявний новенький, гостро заточений олівець.

У такі ночі він, бувало, закопувався ще глибше у спогади, або й просто сидів, туплячись у ніч за склом та дослухаючись до нічних звуків.

Хоч темрява й була вночі повноправною володаркою кварталів у кільці паркана, проте задушити тишею всі звуки вона була не в змозі.

Ось рипнула десь за стіною підлога. Чи то звісила з ліжка ноги стара Сара, а чи просто будинок вирішив мерзлякувато здригнутися й хруснути «кістками» дошок? Ось стиха брязнуло щось на першому поверсі, немов хтось необережний впустив чайник, проте відразу ж підхопив, не даючи йому покотитися підлогою й перебудити весь будинок. Усі, хіба крім дітлахів, яких у їхньому будинку було п'ятеро,

спали сторожко й зривалися від найменшого незвичного шуму, тож із настанням ночі намагалися поводитися якомога обережніше.

Ось щось м'яко торкнулося шибки, і Яків ледве не підскаочив з несподіванки. Але то виявився лише сніг — сухі й колючі сніжинки сипали з кожною секундою все густіше і шурхотіли по склу.

— Наче коліскова, — замріяно прошепотів Яків.

Ох, як же він замолоду полюбляв спати під дощ або снігопад. У такі моменти здавалося, що всі навколо поховалися під теплі ковдри і світ перетворився на одне велике й затишне кубло, де ніхто нікуди не поспішає, де немає звичних світові зла, обману та воєн, а всі просто дослухаються до звуків за вікнами й насолоджуються теплом і спокоєм.

Сьогодні ж сніг був лише снігом. Свідченням того, що вранці найсильнішим доведеться братися за лопати й під наглядом патрулів розчищати міські вулиці. А в гетто із цим завданням муситимуть бодай якось упоратися ті, в кого стане сил тримати в руках держак саморобної шкребачки чи мітли.

Колись, близько чотирьох десятків років тому, він також отак дослухався до шурхоту сніжинок за вікном, щоправда, тоді лежав під ковдрою і впівока додивлявся найсолодший сон¹⁰. Відтоді життя стільки разів кардинально змінювалося. Та що там життя — сам світ навколо змінювався! Руйнувалися одні імперії, і на їхньому місці поставали інші; починалися й закінчувалися війни; змінювалися політичні устрої, настрої, світогляди та переконання. Однак усе це вже було в минулому. Усьому цьому Яків так чи інак був свідком, та, зрештою, все це він уже пережив. А от із тієї халепи, яка трапилася не так уже й давно, він і справді боявся не вигребти.

Спогади. Мав Яків спогади і про ті чорні дні, які немов злилися в один — довгий-предовгий. Коли натовпами стояли під репродукторами і вслухалися в кожне чітко вимовлене слово. Мовчали. В перші миті всім неначе заціпило. А тоді крізь міцно стиснуті зуби то в одного, то в іншого проривалися перші слова. Страхало не так слово «війна» — одну він уже пережив, як невідомість, із якою доводилося якось вживатися. І коли усі молоді та дужі неймовірно швидко знаходили собі застосунок, то йому із його повними сімома десятками що залишалося? Лише стояти під репродуктором і пожадливо чекати новин. А їх не було. Власне, вони були, але вже за кілька днів стало

геть не до репродуктора, коли ці самі «новини» наблизилися мало не до межі міста, а на початку липня у місто ввійшли передові частини гітлерівців¹¹.

Яків пригадував, як рано-вранці місто струснули три гучні вибухи, від яких без перебільшення всенький Проскурів позлітав з ліжок, а вже за пів години у ще сірому вранішньому присмерку містом розлетілася новина — влада висадила в повітря будівлю залізничного вокзалу, спиртзаводу та окрасу міста — будинок Берлянта¹². Спочатку сполохані містяни ще намагалися обсмоктати страшну новину, та вже за кілька хвилин її заступила важливіша й страшніша — влада втекла з міста і полишила Проскурів на поталу німецьким військам, котрі швидко наближалися від Збруча. І надвечір принишкле місто та всі ті, хто не сподобився утекти, помертвілими очима спостерігали за колонами гітлерівців, які по слідах розвідзагонів заходили до міста.

Яків укотре здригнувся й дрібно струснув плечима, неначе від холоду. Та холод цей доймав не зовні, а вистуджував серце зсередини. Спогади озивалися крижаним холодом і змушували дрібно тремтіти, наче після купелі в зимовій річці.

Спогади про ті часи були чи не найстрашнішими за все його довге життя, і Яків розумів причину — вони досі не перетворилися на справжнє минуле, а довгими пасмами впліталися в сьогодніня й ніяк не закінчувалися, адже майбутнього за ними не було. Яків разом з усіма євреями Проскурова, разом з усім гетто, неначе досі жив жахом того першого дня, коли їх почали зганяти за паркан...

Яків ніколи в житті не відчував себе євреєм уповні, ніколи й нікого не ділив за походженням чи кольором шкіри. Аж от із приходом німців довелося на власній шкурі відчуті належність до «богообраного» народу. Він провів долонею по вилозі пальта, і пальці торкнулися приштої на грудях зірки Давида. Маркування інакшості. Ознака меншовартості, на думку окупантів. Позначка на тих, чиїми життями можна було гендлювати на власний розсуд...

Горло сухо здавило, але сліз уже давно не було. Попервах Яків ловив себе на недоречних чоловікові сльозах і соромився власної слабкості. Та згодом зрозумів, що, коли не давати емоціям бодай такої шпарки — згодом доведеться розпрощатися зі здоровим глуздом. Але сльози виявилися не безкінечними і одного разу просто висохли, залишивши

по собі біль у горлі та відчуття відчаю, за яким не було нічого — лише суцільна темінь.

— Доброї ночі...

— Га? — Яків підскочив на тапчані й ледве стримався, щоб не зойкнути від раптового переляку.

— Доброї ночі, кажу, пане Ровнер... — у дверях стояла тоненька темна постать зі світлою плямкою личка. Дівчинка.

— То ти, Єво?

— Я...

— Ох, як же ти мене налякала. Мало серце через рот не вискочило... — Яків віддихувався, наче щойно пробіг кілька кілометрів, і все не міг нахапатися грудьми повітря. На чолі виступили краплі холодного — з переляку — поту.

— Я не навмисно, — Яків радше відчув, ніж побачив, як тоненькими дитячими вустами ковзнула тінь усмішки. — А хіба може серце через рот?..

— То я жартую, — Яків потроху заспокоювався. — Не може. Звісно, не може, дитинко.

— А-а...

— Ось прохось до мене ближче, — Яків завовтузився на тапчані, підбираючи ноги, щоб дівчинка мала змогу ковзнути повз нього до стільця. — Чи, може, залізеш під ковдру? Змерзла?

Мала лише заперечно мотнула голівкою, яка здавалася недолугою на тонкій шийці, що стирчала з більшого на кілька розмірів, колись матиного жакета. Поблизу вікна її постать вимальовувалася чіткіше, і тепер обличчя вже не здавалося Якову світлою плямкою на тлі пітьми, однак його увагу все одно привертали лише дитячі очі. Великі, обрамлені глибокими тінями, вони здавалися неприродними й почасти жахали, але Яків відкинув будь-які забобони й дивився на дівчинку без тіні страху — за своє коротеньке життя Єва спізнала стільки горя, що про очі не йшлося — сама дитяча душа була сповнена вічного жаху.

Її батьків та молодшого братика, трирічного Арона, гітлерівці зрешетили кулями просто перед ворітьми гетто. Яків виразно пам'ятав ті клятві хвилини, пам'ять і тут не підводила. Коли натовп в оточенні автоматників сунув до триметрового паркана й повільно всотувався

у ворота, хлопчиків раптом закортіло вивернутися з матеріної руки і шаснути за... кошеням, яке він побачив по інший бік вулиці.

— Halt!¹³ — вереснув противний писклявий голос одного з автоматників, немов наперед нього з натовпу вискочило не трирічне дитя, яке щойно навчилося бігати, а здоровий бугай зі зброєю наперевіс.

— Ароне! — зойк Рахілі, здавалося, можна було почути аж за містом. Розштовхуючи перелякану юрбу, жінка кинулася слідом за сином.

— Рахіле, ні! Мамо! — голоси Рахілиного чоловіка Герша та доньки Єви, яку він міцно тримав за руку, злилися в один протяжний зойк, обірваний грубим криком вартового:

— Halt! Zurück! Zur Linie!¹⁴

Але якщо Герш миттю відреагував на крик і шарпнувся на місці, водночас заштовхуючи Єву за спину, то Рахіль, здавалося, не чула взагалі нічого. Її руки тяглися до сина, а шалений погляд благав про одне: «Ароне, ні кроку далі! Ароне, ні кро...».

— Halt!!! — вереск вартового різонув по вухах, а наступної миті він змінився сухим тріскотінням автоматної черги. Матір і дитину відділяло заледве три кроки, коли кількадесят куль прошили обидва тіла.

— Ні!!! — ревонув Герш і, одним порухом штовхнувши Єву глибше в натовп, де її одразу ж схопили небайдужі руки, він рвонув навперейми вартовому. Черговий тріск, і Герш гримнувся за кілька кроків від дружини з сином.

— Weiter gehen!¹⁵ — вартові відсахнулися від колони, хто на крок, а хто далі, й поводили чорними люфами автоматів, вицілюючи в натовпі наступних непокірних. Але ніхто не збирався кидатися під кулі. Демонстрація намірів нацистів відбулася більш ніж успішно. Єву з юрби так і не випустили. А за свідченнями очевидців, три тіла — двох дорослих та маленького хлопчика — лежали посеред вулиці до глибокої ночі й зникли аж під ранок. Ніхто не знав, у якій безіменній ямі загребли їх нові хазяї міста.

Відтоді Єва перетворилася на справжнього привида гетто. Ніхто не розповідав їй подробиць загибелі батьків та молодшого братика,

а щільний натовп закрив дитину від страшної сцени, однак дівчинка була достатньо дорослою, щоб зрозуміти, що сталося перед ворітьми гетто. З того дня ніхто й ніколи не чув від неї жодного слова, і лише Якову одного разу вдалося розговорити її. За Євиними словами, він залишався її єдиним співрозмовником і до сьогодні.

Але як мала потрапила до кімнатки? Звісно, дверей Яків не замикав, але давно не мащені завіси так немилосердно скрипіли, що він мусив би почути. Хіба клятві спогади так його захопили, що він випав із дійсності й справді не розчув, коли скрипнули, прочиняючись на шпарку, двері й пропустили до кімнатки Єву.

— Голодна? — Яків запитав, а тоді винувато зітхнув, що не має в кишенях навіть сухарика, щоб пригостити сироту. Однак Єва знову заперечно помотала головою. Яків не мав нічого проти несподіваного нічного візиту малої гості, проте раніше такого не траплялося, тож він уявлення не мав, як себе поводити з малою.

— А ти?.. — обережно почав він.

— Чого я прийшла? — Євин голосок був тоненьким і якимось надривним, неначе малій було важко розмовляти, хоча жодного хвилювання в ньому не чулося — дівчинка була на диво спокійною, навіть апатичною. — Та ж привітати вас із днем народження.

— Із днем... — Яків затнувся, а тоді різко сягнув рукою до кишені по годинник. Стрілки показували рівно другу годину, і Яків знав, що саме о другій годині ночі він з'явився на світ. Але звідки про це могла знати дівчинка? — Але як ти?..

— Як я дізналася? — Яків відчув себе несповна розуму, адже дівчинка закінчувала за нього його запитання. — А вам дуже пасує народитися саме сьогодні й саме зараз.

Єва коротко всміхнулась, і цього разу Яків ясно розгледів на її вустах усмішку.

— Тобто як це — «пасує»? — Яків навіть помотав головою, неначе сподівався, що розмова з малою йому наснилася і він ось-ось прокинеться. Але нічого не сталося. Стіни кімнатки так само тиснули на нього, а Єва так само сиділа на скрипучому стільці біля вікна.

— А хіба ж ні? — мала зробила великі очі й знову ледь усміхнулась. — То можна вітати?

— Та... — Яків на мить затнувся, а тоді махнув рукою. Його вуста самі собою розтяглися в несподіваній усмішці. — Вітай. Чого там.

Мені буде лише приємно. Це ж вийде, що в мене справжнісінький день народження?

— От лише подарунка в мене немає... — посумнішав голос дівчинки.

— А ми зараз щось вигадасмо, — Яків потер долоні, разом зігріваючи замерзлі руки. — Адже подарунок — це не завжди щось, що можна помацати руками чи передати з рук у руки.

— Як це?

— А от так, — Яків неймовірно тішився розмові з живою людиною, нехай це й була лише мала дівчинка. Його нічні роздуми хоча й заспокоювали, проте неабияк виснажували, коли накочували ось такі, як сьогодні, спогади, від яких неможливо було відкараскатися. Тож жива душа була справжнім вогником свічки в царстві безпросвітної темряви. — Домовимося, що твоїм мені подарунком буде... розмова.

— Розмова?

— Так. Тебе це дивує? — на якусь мить Яків забув, що перед ним — дитина. Певно, завдяки темряві, яка згладжувала риси малої і робили її напіввидимою. А на дитячість голосу Яків просто не зважав, радий раптовій розвазі. Про несподівану Євину з'яву та її причину він уже не згадував.

Єва помотала головою, а тоді, мабуть зрозумівши, що в сутіні кімнатки цей жест можна не помітити, для певності ще й додала:

— Ні. Так навіть краще. І справді виходить день народження. Чи — ніч.

Яків усміхнувся, сповз із тапчана й виструнчився, готовий вислухати привітання малої.

Єва ж зістрибнула зі стільця — її ноги не діставали до підлоги — і стала навпроти нього.

— Якове Соломоновичу... — її голосок був не по-дитячому впевненим і серйозним, — вам на правду пасує сьогоднішня ніч для народження. Я це... — дівчинка неначе підбирала відповідне слово, — почула...

— Може, відчула? — неочікувано для самого себе пошепки підказав малій Яків.

— Може, — погодилася вона. А тоді на якусь мить примовкла, немов згубила нитку оповіді. Яків терпляче чекав, поки Єва збереться з думками.

Швидкою досі шурхотіли сухі сніжинки, від чого момент набув дивної казковості та незвичайності. І ще ці слова малої про відчуття... Яків знову замислився про те, як Єва з'явилася в його кімнатці, не потривоживши дверей. Але заглибитися в роздуми не вийшло — дівчинка продовжувала.

— Я зрозуміла, що мушу привітати вас. Сказати вам щось приємне. Нехай навіть без подарунка. Але тепер, коли ми з вами й подарунок вигадали. Тобто, коли *ви* вигадали подарунок... Цей день буде приємнішим. *Нехай він більше й не повториться...*

Останні слова Єва вимовила навіть не пошепки — власне, вони з Яковом і розмовляли впівголоса, майже шепотіли, — а ледь чутно видихнула. Наче сама не бажала, але слова злетіли з вуст проти її волі.

— Д-дяк... що? — захоплений урочистістю моменту, Яків не до кінця розчув слова малої. Вони, неначе справжній повів вітерцю, дивним чином не затрималися в його голові.

— Ви про що? — Єва неначе опритомніла від несподіваного сну й підвела обличчя до Якова — він помітив порух у темряві та на тлі більш світлого прямокутника вікна.

— Що ти сказала? — Яків присів перед малою навпочіпки, скривившись від болючого хрускоту в колінах, і обережно взяв Єву за худенькі плечики. Несподівано для себе самого він зауважив, що мала вбрана в той самий жакет, у якому того чорного дня, схована в натовпі, пройшла крізь ворота гетто. Скільки він не копирсався в пам'яті, не міг пригадати, чи коли-небудь узагалі бачив її в іншому одязі. А надворі ж зима, та й у кімнатці гуляли протяги.

— Та я ще навіть не починала, — всміхнулася Єва. Навіть у своєму зношеному піджаку вона не видавалася змерзлою, принаймні під пальцями Яків не відчував дрижаків. — Ви ж мене перериваєте...

— Ну, все, не буду, — присоромлено знітився Яків і прибрав з дитячих плечей руки, проте на ноги не звівся — залишився з малою обличчям до обличчя.

Єва кивнула, наче згодна, що так буде краще, ледь чутно відкашлялася і продовжила:

— Я вітаю вас із днем народження. Людина може народжуватися багато разів. То лише помирає вона один раз...

Тепер Яків уважно вслухався в кожне Євине слово й аж затамував подих від несподіваної глибини та мудрості дитячих слів. Здавалося,

що мала повторювала десь почуте, та аж ніяк не могла додуматися до цих слів самотужки. Скільки ж їй?..

— Мені вісім... — злегка ображено відповіла Єва.

Яків стрепенувся і ледве не впав із незручного положення. Єва знову відповіла на запитання, що пролунало лише в його голові? Чи він так замріявся, що бовкнув його вголос? Але Єва тим часом продовжила:

— Ви прожили гарне життя, пане Ровнер. Достойне. Допомогли багатьом. Тож не картайтеся, якщо з вами іноді трапляється, що ви чогось не встигли. У вас іще буде така можливість.

— Ти так вважаєш? — Яків усміхнувся, вирішивши просто хапати момент і не вдаватися до будь-яких аналізів.

— Умгу, — кивнула дівчинка. — Ви — хороша людина. Тож будьте таким до кінця.

Єва замовкла, і за мить Яків зрозумів, що вона закінчила. Він знайшов своїми руками холодні дитячі долоньки і злегка стиснув їх, безмовно дякуючи й волюючи поділитися з дівчинкою бодай часткою власного старечого та непевного тепла. З пів хвилини вони просто мовчали, а тоді Яків відчув, що можна порушити тишу.

— Дякую...

Яків хотів продовжити, але несподівано відчув, що горло перехопило, неначе хтось тиснув його незримою долонею. Якусь мить він боровся з несамовитим і неконтрольованим бажанням розплакатися, а тоді різко втягнув повітря крізь зуби і продовжив на видиху:

— Мені дуже приємно... Ти навіть не усвідомлюєш, як приємно, що в мене сьогодні така гостя. Я справді не пам'ятаю, коли мене отак несподівано, а головне — щиро вітали з днем народження.

— А подарунок? — Єва ледь помітно наблизилася до нього, і її голос перетворився на тихий вітерець. — Як я... як ми його вам вручимо?

— О, тут немає нічого складного, — Яків відчував, що з кожною секундою розмови його коліна починають боліти все дуче, і ризикував узагалі не підвестися з підлоги, однак продовжував. — Ти ж нікуди не поспішаєш?

Єва заперечно мотнула голівкою.

— От і побудеш моєю слухачкою.

— А що я слухатиму?

— Я хочу повісти тобі про... свої дні народження.

— О, це мало би бути цікаво, — всміхнулася дівчинка.

— Сподіваюся, — Яків таки не витримав і зі стогоном опустився стегном на підлогу, а тоді поволеньки випростав ноги, знуджені незручним сидінням навпочіпки перед дівчинкою. — Може, вмостишся на ліжку?

— Не, нехай уже ви. Вашим ногам треба відпочити.

— Тоді бодай накинь оце на плечі.

Спираючись на край тапчана, Яків змучено підвівся, відчуваючи, як у ноги впиваються міриади розжарених голок зашпорів, узяв блаженку вовняну ковдру й, зачекавши, доки Єва знову вмонітьється на стільці, накинув їй на плечі. Дівчинка загорнулася, накинувши ковдру й на ноги, і лише після цього Яків дозволив собі важко сісти. Поперек відразу обіззався болем, але Яків не зважав. «Коли щось болить — значить, ти ще живий», — полюбляв колись повторювати його колега Карл Іванович Плейшнер. Карл Іванович...

Яків струснув головою, відганяючи не надто доречні зараз спогади, й поглянув на дівчинку. Вона сиділа й уважно стежила за ним, готова слухати — подарунок мав бути «вручений» за всіма правилами.

— Гм, із чого б то почати? — вголос задумався Яків, неначе виголошуючи своєрідну примовку до майбутньої казки.

Єва нашорошила вуха, мовби готуючись слухати справжню казку, однак Яків не був аж таким майстром на вигадки, щоб захопити дівчинку. Задум «подарунка» виник у нього несподівано, тож він добиравав слова й розпочав неквапом, неначе боявся злякати маленьку слухачку.

— Я хочу розповісти тобі про... мої минулі дні народження, — почав він.

— Про всі? — дівчинка здивовано округлила очі, і Яків на мить примовк, не зрозумівши запитання. А тоді пирхнув, давлячись від сміху й побоюючись розреготатися вголос. Єва і собі несміливо розтягла ротик в усмішці.

— Ні, звісно, не про всі, — нарешті спромігся відповісти Яків. — Для всіх у нас не вистачило б не те що ночі...

Яків прокашлявся в кулак, на коротку хвилю замислився, шукаючи потрібне слово, а тоді в нічній темряві полилася тиха розповідь, що

почалася з першого дня народження, який залишив слід у його дитячих спогадах.

Яків не пам'ятав, скільки років йому виповнилося, та, зрештою, це було неважливо. Адже спогади загалом були уривчастими й не так про конкретні події, як про... відчуття. Яків пам'ятав, як звечора бігав кімнатами й розпитував дорослих, коли ж будуть подарунки.

А дорослі — скільки він не силкувався, не міг пригадати, чи були це батько з матір'ю, а чи хто інший — відповідали, що потрібно почекати до ранку, бо народився він уночі, а ніхто не святкує «ніч народження» — лише «день».

Яків дуже дивувався таким словам і заснув у поганому настрої, однак прокинувся — у пречудовому, адже нарешті настав «той самий» день і біля ліжка на стільці стояла коробка з подарунком.

— А який був подарунок? — Яків виринув із примарних спогадів від голосу Єви.

— Не пам'ятаю... — розвів руками він. — Це було так давно, що взагалі дивно, що в моїй голові затрималися бодай ці спогади.

— Давно — це ще за іншої влади?

— Що?.. — Яків хотів запитати, звідки мала знає такі слова, однак вчасно прикусив язика, щоб зайвий раз не нагадувати Єві про батьків, які, певно, й пояснювали їй такі премудрості. Натомість він протягнув задумливо: — Так, це було давно...

І справді, це було дуже давно. Можливо, не в перерахунку на роки, адже що таке для світу якихось п'ять чи шість десятків років, а в перерахунку на пережиті події, свідком яких він став. Зрештою — з огляду на режими, влади та устрої, які змінювали один-одного.

Яків замислився — а й справді, у скількох державах йому довелося пожити? Упіймав себе за тим, що несвідомо загинає пальці, але кинув ту затію. У скількох би не жив, а померти вочевидь доведеться саме за безвладдя, адже рабство під нацистами за державу він не вважав.

А тоді стрепенувся — Єва чекає на «подарунок», а він тут філософію розвів.

Подальша оповідь була вже більш цілісною та, безумовно, цікавішою для дівчинки, адже Яків намагався підбирати слова, які були б зрозумілими малій, виплітав звороти, щоб дівчинці було не нудно, та й самих спогадів було чимало й були вони різноманітними.

Розповідав він про погоду, яка стояла то однієї зими, то іншої, про морози та відлиги, про заметілі та ясне сонечко, що вночі змінювалося зоряними розсипами. Розповідав про подарунки та святкове частування, про забави та друзів. Зрештою, розповідав про дорослішання й непомітно для самого себе перейшов до спогадів, з яких зникли відчуття веселощів та сякого-такого свята. Дні народження перетворилися на звичайні ритуали перекидання чергового аркуша життєвого календаря. На ще один — великий та невідворотний — крок до останньої межі.

Розповідь захопила Якова, він забирався все далі й далі, звертав на непомітні манівці і час від часу навіть забував, що розповідає для маленької слухачки і варто бути обережнішим із надто відвертими чи недитячими спогадами. Він відкинувся на стінку, прикрив очі й говорив, говорив і говорив...

Він повернувся до дійсності, коли десь у будинку заголосно брязнула пічна заслінка — хтось із замерзлих жильців підкинув у полум'я коштовне полінце. Чи, що вірогідніше, шматок розламаної для такої потреби меблі.

— Я тобі ще не набри... — Яків затнувся на півслові, коли зрозумів, що він у кімнатці сам, а стілець, на якому не так давно сиділа Єва, стоїть порожній.

Ковдра жужмом лежала на підлозі, і складалося враження, що дівчинка вислизнула з кімнати, коли Яків аж надто захопився оповіддю. Яка, найпевніше, перетворилася на потік спогадів, цікавих самому оповідачеві, але аж ніяк не малій слухачці.

Яків важко зітхнув і зі стогоном підняв ковдру.

— Що ж, — сам до себе промовив він, — хоч і частково, але подарунок... гм... відбувся. А отже, можна вважати, що черговий рік розпочато...

Яків прислухався до лункої тиші, що знову виповнювала будинок, а тоді підійшов впритул до вікна. Снігопад не припинився, і сніжинки досі ледь чутно шкребли шибку. Несподівано Якова захопила нестримна потреба вийти надвір, ковтнути холодного повітря й відчути старечим обличчям поколювання снігу.

Він накинув на плечі ковдру, яку досі тримав у руках, а тоді заходився довго й ретельно намотувати онучі. Нарешті ковзнув ногами в зношені чоботи.

Спускатися старими сходами без свічки та в чорнильній темряві було б складно, якби Яків не знав усього шляху до найдрібніших подробиць і не міг пройти його навіть із заплющеними очима. Власне, він робив це безліч разів, жалкуючи сірників чи свічки, а тому зараз рушив до сходів із неабиякою впевненістю. Сягнув лівою рукою стіни й торкнувся пучками холодного тиньку. Шість кроків. Тепер шість там, де колись було п'ять, бо з кожним прожитим роком кроки ставали коротшими. Тепер повернути праворуч і змахнути правою рукою в пошуках першого стовпця поблизу сходів. Ось і він. Пів кроку праворуч — і можна обережно намацувати чоботом першу сходинку. Всього їх має бути двадцять чотири, і головне дорогою не збитися, щоб потім не шпортатися вниз або ж не гепнути всією вагою через дві, а то й три сходинки, сподіваючись, що під ногами рівна поверхня підлоги першого поверху. Від сходів потрібно було зробити ще сім кроків і вважати, щоб не перечепитися через невеличкий поріг у сінях, хоча його можна було легко передбачити, коли розкинути руки і злегка виставити їх уперед, щоб спочатку намацати дерев'яну перегородку, а тоді вже — двері в сіни. А далі не залишалося нічого складного: два кроки до вхідних дверей, за якими лежала холодна й темна проскурівська ніч.

Старі двері рипнули одвіку немащеними завісами — принаймні Яків ніколи не пам'ятав, щоб вони відчинялися без жахливого рипу, — і в обличчя одразу ж сипонуло жменею сухих сніжинок. Він хавкнув і на мить збився з подиху, закашлявся й відразу ж затулив рота руками та старим шарфом, щоб не перебудити сторожких мешканців. Тепер прокидалися від найменшого шуму, готові зустрічати коли не смерть, то чергову халепу у вигляді поліцаїв із несподіваним обшуком, трусом, а то й... Яків волів про таке не згадувати, пересилив повів шпаркого вітру, який вирішив позмагатися з ним за двері, й урешті вийшов надвір, у невеликий дворик, колись загороджений від сусіднього двору дерев'яним парканом. Паркан давно пустили на дрова, і його роль перебрали на себе куці, зараз більше схожі на темні сплутані чагарі.

Якусь мить Яків стояв біля дверей, наче боячись зруйнувати цнотливість укритего снігом двору, а тоді, незграбно підіймаючи ноги, пішов уздовж стіни будинку до воріт, що вели на вулицю.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ